

САҢГА ОЛОХ

**Тохсуньу
26 күнэ
чэппиэр**

№ 11
(9388)

ХАҔЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

Чурапчы үсүүбүк хаһама

Үөрэх-интнн

НЕРЮНГРИГА — ОПЫТ АТАСТАҔА

Улууска үөрэх үлэһиттэрин араас хайыскалаах курстарын, семинардарын, тус сыаллаах көрсүүлүлэрин хаһаан дьаһаллар кэмтэн кэмгэр ыытылаллар.

Билиги улууспут үөрэҕин управлениетин учебнай-методическай салаа үлэтин быһаанын чэрчитинэн улуус оскуолаларын 16 директору үөрэх чааһыгар солбуулааччылар кыһынты каникул кэмгэр сөл түбэһиннэрин республика кизиник биллэр Нерюнгри куорат үөрэҕин салаатын, оскуолаларын уонна республикагабы мөлхөтүк истэр уонна саһгарар оболору чөлүгэр түһэрэ Киин үлэтин кытта билсэр сыаллаах опыта атастала баран кэлибит.

Нерюнгри куорат 30 сыллаах үбүлүөйүгэр аналлаах араас дьаһаллар ыытылла турар кэмнэригэр түбэһибит. Ол да буоллар Нерюнгри куорат үөрэҕин управлениетин салаатын аһиэттээх специалистара, 18 №-дээх оскуола салалтата, учууталлара, үөрэнээччилэрэ өрөбүл күннэрин захсыбакка туран истинник, үрдүк тэрээһинээхтик көрүстүлэр, бэйэлэрин үлэһиттэрин ситилиги билиһиннэрдилэр. "Система непрерывного образования в Нерюнгринском районе" ди-

эн теманан информационнай-методическай отдел начальнига Л.Е.Ковалинская иһитиннэрин онордо. Оскуола директору Д.М.Бондарчук тэриһитин үлэтин-хамнаһын уонна салайар үлэһиттэрин туһунан, директору иһитэр үөрэтэр үлэһэ солбуулааччы А.А.Баирова оскуола нормативнай-правовой базатын, начальнай сүлүүххэ директору солбуулааччы З.И.Федорова "Основные направления деятельности заместителя директора по работе класса компенсирующего обучения и классов выравнивания", директору иһитэр үөрэтэр үлэһэ солбуулааччы С.В.Колесникова "Мотивация учебной деятельности в классах КРО", директору иһитэр үлэһэ солбуулааччы Л.А.Гайзие "Нерюнгринская" разрезтын оскуола социальная педагог И.А.Налетова оскуола уонна дьэи-күргүн социальная партнерствотун туһунан бэйэлэрин үлэһитин кэпсээбиттэрэ кизин сэнээрини ылла. Директору научнай-методическай үлэһэ солбуулааччы М.Е.Плотникова педагогдары кытта үлэһитин систематын билиһиннэрдэ. Үс этээстээх тупсарай оһоһуулаах, бассейннаах, информационнай-техиническай средствонан толору хааччылыбыт оскуоланы аһаан карийэ көрдүбүт, өмсөрдүбүт. Бу кизин ис хоһоонноох үлэ түмүгэр "Встреча друзей" диян төгүрүк оһуол тула хардыта санаа этилинэ, доһордуу истиг сыйһан олохтонно. Салгыы иһи улуус инники хардыта биһиргэ үлэһиттэрин туһунан кэпсэтин ыытылына.

Айыммыт бүтэһик күнүгэр Нерюнгри куоратка 20-тэн таһса сый үлэһиттэригэр биһир дойдулаахпыт философская наука кандидата, СР үөрэһиринтин туйгуна, үрдүк категориялаах дефектолог-учуутал, Россияга сороһох Саха Республикатын чөлүгэр түһэрэ Киин (Республиканский Центр реабилитации слуха и речи) "СУВАГ" генеральной директору Зинаида Семеновна Максимова ыһырыһтынан ыалдыт-

таан аастыбыт. Бэйэтэ сүүрэн-көтөн туруорсан астарбыт, 15-с сылын үлэһитин оһорор Киинин дойдун дьонугар кэригэ сыйһан көрдөрдө, ситилиги кэпсээтэ. Киин сүрүн сыалынан оһо эрдэһиттэн доруубуйатын туругуу көнөрүгэр-ригэр уонна чөлүгэр түһэрэригэр тэрээһинээх үлэни ыытыы буолар. Бу үс этээстээх таас дьэи бари кабинеттара аһыгы көрдөбүлгэ эһиэттир алларатуранан хааччылыбыттар, онно анал специалистар үлэһиттэр. Бу Кииннэ үс структура үлэһити: консультативнай-диагностическай чинчийин (исследование), функциональной диагностика кабинета, чөлүгэр түһэрэ салаа (реабилитационной отделение) күнүскү стационардаах-доһоһоннай уонна школьная отделение, слухопротезирование уонна аудиопаратура салаата.

Иһитэр органы чөлүгэр түһэрэргэ аһыгы өбөрүдөһөннөлөр көмөлөрүнэн тональная аудиометрия уонна надпороговой боруубалар, тимпанометрия, импедансометрия, отоакустическай эмиссия диян чинчийилэр ыытылаллар. Нейрофункциональной чинчийингэ электроэнцефалография, резцефалография, реовазография көмөтүнэн кэлбит оболору көрүлүр-истэллэр.

Мань таһынан массажнай кабинетка классическай, точечная, аурикулярная массаж уонна сис угуохтарын көнөрүү үлэһиттэ ыытылаллар. Физиокабинетка электрофорез, фонофорез, дарсонвализация, ингаляция, СМТ, лазеротерапия курдук процедуралары биэрэллэр.

Сыралаах сыаллаах-соруктаах үлэ түмүгэр оболор барахсаһтар 3-4 саастарыттан саһалаан, биһир дьэиэттэн таһсыбакка оһорон реабилитацияны дьүөрэлээн уопсай орто оскуоланы бүтэрэн таһсаллар. Бириэмэтигэр сыралаах үлэ түмүгэр уопсай оскуолага көһөн үөрэнэр, ону тэнэ сороһоттор киин куорат үрдүк, орто анал үөрэх тэриһиттэригэр ситиһилээхтик

үөрэнэллэрин истэн сөхтүбүт. Бу курдук оболор үөрэхтэрин бүтэрэн олох кизин аартыгар үктэнэн араас эйгэһэ ситиһилээхтик үлэһити сыйдаллар эбит. Оболорго уонна төрөппүттэргэ анаан усулуобуйа-барыта тэриһилбит: гостиница, анал музыкальнай, физкультурнай саалалар, бассейн, остолобуой, аптека уо.д.а.

Бу Кииннэ аһынны 3-5 күннэригэр "Доруубуйаларынан итээстээх оболору кизин реабилитациялааһын уонна теория практика" диян СР социальная сайдыһытын министру Ю.В.Песковскай кыһынылаах, таас дойдугар специалистара ыһырыһылаах темага научнай-практическай конференция ыытылына. Бу суду суолталаах үлэһэ Хорватия Республикатын Россияга посолу Божю Ковачевич, Загреб куоратын "СУВАГ" Киин кадрдары бэлэмнээһингэ сүбэһитэ Младен Ловрич кыһыны ылылар.

Билигин Петар Губерина айбыт универсальной систематын Вербогалынай ньымата аан дойдуга үрдүнэн тарванна.

Кыраһаан оһо дэгиттэрдик сайдан таһсарыгар киин кулгааһынан истэригэр мэйһидэтэр кэмгэр профессиональной көмөнү ылбатаһына оболор оһууну ыларын бари билэбит. Бу оһо таас ыылаахтар иһиттэн итээстик санаммака оһуун оһороро хас биһирдэн төрөппүтү долгутар буолуохтаах. Ону тустаах кэмгэр болгомто тас өттүгэр хаалларан билиһини сайдыылаах кэмгэ көмөнү онорбот комолтолоох. Ол курдук билиги улууспутугар маньик көмөһө каадылар истэбит, мөлхөтүк истэр уонна саһгарар оболордоох төрөппүттэр баалларын билэбит. Республика атын улуустара Аһма, Мэнэ-Ханалас, Булуу, Нам, Ньурба, Сунтаар уо.д.а. эрдэттэн сарогор үлэни күүскэ ыһан баран бу Киин филиалынын үлэһиттэргэ ыраалыт. Бэйэбит кыһыспыт Зинаида Семеновна төрөбүт улууһугар маньик филиалы аһыан баһаран хаста да

кэпсэтинни көтөһө сатаабыт да сэнээрини ылбатах.

Чурапчы орто оскуолатын 1976 сыйлаах аһуһуһиата Зинаида Семеновна Потапова-Максимова бэйэтэ төрүттээбит Киинин күн бүгүн саһабыллаахтык салайа сыйдырыһтынан бари аһынабыт уонна кизин туттабыт. Бу курдук билиги кыһыспыт төрөбүт-үөскээбит Чурапчытын аһын үлэһитин-хамнаһынан аһаһата сыйдыар. Ол туһунан Россия куораттарыгар араас таһымнаах конференцияларга, семинардарга, курстарга ыһырыһылан даһылааттары аһара, научнай үлэһит дьарыктанара буолар. Киин специалист билиһитынан үрдүк таһыма, үлэтигэр бэриһинилээһэ, үлэ ис хоһоонун толору билэрэ коллегаларын, үгүс аһсааннаах төрөппүттэрин маһталларын ыһа турар. Субу күннэргэ курутуун буоларын курдук, киин Россия, Хорватия, Англия, Франция, Бельгия, Америка, Япония дойдугарын специалистарын кытта сибээстээһэ оһорор. Хорватия Республикатын кинооператордара, СУВАГ Киин салалтатын, аһаан-минээн Киин 15-с үбүлүөйдээх сылынэн Зинаида Семеновна уонна оһо реабилитационнай Киинин туһунан биһир чааһтаах киинэ устубут, ону тэнэ элбэх ыһаһыһалары, киингэлэри бэһээһиттэп.

Нерюнгри куорат үөрэҕин үлэһиттэрин уонна бэйэбит кыһыспыт Зинаида Семеновна кизин далааһынаах, диярин ис хоһоонноох үлэһитин, аһардас истэн эрз буолбакка, чаһы көрөн-билэн итээһидибит уонна аһынныбыт. Иһики өртүгэр үлэһиттэргэр үрдүк ситиһилэри, чэһиэн-чэбдик доруубуйаны баһарабыт.

**А.Е.МИРБАБАЕВА,
Р.П.ТОЛСТОУХОВА,
улуустаабы үөрэх
управлениетин
специалистара.**

Хаартыскага: "СУВАГ" генеральной директору З.С. Максимова.

Закупки скота по сельским администрациям на 1 января 2006 г. по Чурапчинскому улусу (центнер ж/в.)

Населен	План	Нарастаюцим		сравнение с 2004 г.	
		Факт закуп	%		
Алаһар	580	455,3	78,5	378,7	+76,6
Баһсы	340	139,2	40,9	147,1	-7,9
Болтонго	600	568,4	94,7	338,2	+230,2
Болугур	780	465	59,6	196,6	+268,4
Арыһылаах	400	290,1	72,5	321,7	-31,6
Кытаанах	470	381,5	81,2	419,5	-38,0
Мэдьэһеһи	100	56,2	56,2	0	+56,2
Мугудай	690	399,3	57,9	322,7	+76,6
Одьулуун	820	618,7	75,5	532,4	+86,3
Соловьёв	660	587,1	89,0	354,5	+232,6
Сыланг	950	753,3	79,3	554,8	+198,5
Төлөй	570	246,8	43,3	374,6	-127,8
Түөһэ	240	126,9	52,9	80,9	+46,0
Хадаар	520	394,7	75,9	429	-34,3
Хатыла	630	489,5	77,7	339,6	+149,9
Хайаһсыт	550	432,8	78,7	420,2	+12,6
Хогтоһо	820	765,6	93,4	386	+379,6
Чаһар	580	386,2	66,6	252,7	+133,5
Чурапчы	900	1229,8	136,6	854,3	+375,5
По улусу.	11000	8786,4	79,9	6703,5	+2082,9
"Чурапчы" ТХПК	10000	7056,6	70,6	5938,2	+1118,4
"Маарыкчаан" ПО	1000	1033,1	103,3	697,4	+335,7

Закупка молока по сельским администрациям на 1 января 2006 г. по Чурапчинскому улусу (центнер.)

Населен	План	Нарастаюцим		Декабрь месяц					
		Факт закуп 2005 г.	%	Факт закуп 2005 г.	сравнение 2005 г.	2004 г.	%	сравнение с 2004 г.	
Алаһар	4370	4094,4	93,7	4457	-362,6	283,8	233,9	121,3	+49,9
Баһсы	3020	2734,2	90,5	2912	-177,8	13,1	61,9	21,2	-48,8
Болтонго	4200	3683,5	87,7	4199	-515,5	142,1	145,3	97,8	-3,2
Болугур	5960	3436,9	57,7	5951	-514,1	169,2	155,2	109,0	+14
Арыһылаах	2410	2800,3	116,2	2395	405,3	148,2	167	88,7	-18,8
Кытаанах	3500	3982,6	113,8	3448	534,6	143,6	129,5	110,9	+14,1
Мугудай	4500	3856,6	85,7	4383	-726,4	166,9	220	75,9	-53,1
Мэдьэһеһи	860	456	53,0	550	-94	1,9	0		+1,9
Одьулуун	5260	4463,9	84,9	5241	-777,1	172,6	189,2	91,2	-16,6
Соловьёв	5700	6344,1	111,3	3697	+647,1		261,9	0,0	-261,9
Сыланг	6000	6405,3	106,8	5973	+432,3	304,1	305,9	99,4	-1,8
Төлөй	3250	2958	91,0	3246	-288	74,4	41,8	178,0	+32,6
Хадаар	4000	4015,6	100,4	3963	+52,6	83	67	123,9	+16
Хатыла	4100	3389,7	82,7	3917	-527,3	42,4	37,2	114,0	+5,2
Хайаһсыт	3960	3673,9	92,8	3981	-307,1	160,5	191,9	83,6	-31,4
Хогтоһо	5970	5771	96,7	6335	-564	100,5	251,2	40,0	-150,7
Чаһар	5780	3003,8	52,0	3768	-764,2	252,5	224,7	112,4	+27,8
Чурапчы	6060	3077,4	50,8	6248	-1170,6	187,2	133,4	140,3	+53,8
Түөһэ	1400	1328,1	94,9	1410	-81,9	13	10,5	123,8	+2,5
По улусу	80300	75475,3	94,0	80274	-4798,7	2380,7	2827,5	84,2	-446,8
"Чурапчы" ТХПК	74800	69975,2	93,5	74773	-4797,8	2098,1	2562,5	81,9	-464,4
"Маарыкчаан" ПО	5500	5500	100,0	3501	-1	282,6	265	106,6	+17,6

ӨБҮГЭБИТ УЛУУ КУДАНСА

(Салгыта. Инчин хайят 10 №-гэр көр).

Таавырдааһын туһунан Пекарской сахалыы-нууччалыы тылдьытыгар быһаарыы биэрбит, онно маньык суруйбуттун, кутуругун кылгатыы, бэчээт олордуйута". Сирдэр ааттар-ур кэлимсэ өйдөбуллэр утум-ситим субуллан иһэллэр. Тоҕо ылыргытын үөрэтэр историк-учуонайдарбыт саха алаастарыт: "Алаастар ааттара, сахалыы өйдөмөтүттэн эбит", — дьин этэллэрэ ситэтэ суобун быһаараары арбаллым маньык, ити үрэх үөтүүтэ итинник буоллун дьин домноон, алыйдаран, сирн-дойдуну кэрийэ сылдьан алаастарга, үрэхтэргэ аат биэртэлээч, түөрэх түһэрэн уолаатарын, аймак-билэ дьонун олохтообутун туһунан үһүэһүгэ кэпсээнэрин санаа-тыахлын баарарбын. Ол оннук буолар эбит буоллабына, Элэй Боотур кэминээри сахалар сангарар тыллара-өстөрө былыргы дьыллар быралыгар быдан улааларыгар үөскөзбит, Ураан уустартан тырдырдылаах, хаан куттарылаах буолуон сөл. Тоҕо эрэ "Ураанхай саха" дэнэбит. Ураан уустар Аан — бастакы этэ дэнэр, Аан Дьааһын дьин танаралаах, Ур дьин кини сирдээх, Уруг(к) дьин, кэм-кэрдийи хаамыстын, халлаан Дьылга сулустарын эргиниринэн быһаарар обсерваториялаах, Гильга-меш ("Дьылдам мизэ" тэһнээн көр) тойон сабана олус сайдыбыт Шумер ("Сүүмэр" дэммит) дьоннорун биис уустарын аата, биһиги эрабыт иннинэ, 2500 сылаабыта, Сүүмэри Аккад госуударствота сэринилээн ылбыт. Ол гынэн баран олус сайдыылаабыттан сөбөн-махтайан эһэн-алдытан кэбиһэтэх, өссө эбии көмөлөспүт курдук сурунааллар, сэринилээн ылбыт Вавилон үөрэхтээхтэрэ: "Бу үлүгэр-дээх сайдыылаах, киһи-аймак бастакы цивилизациятын күл-көмөр онордохлутуна кэиникитэ сэттээх-сэмэлээх буолуо, үөһэ Айыылар бэдэрбитигэр тийэ сонордохлутуна", — дьин салынахтара. Үөрэхтээх, сайдыылаах өттүн Вавилонна көһөрөн илдьэ бараллар, бэйэлэрэ сайдалларыгар көмөлөһүнэрбиттэр. Бэриммэтэх өһөс сүүмэрдэр итээллэрин тулутунаан, атын сирдээх сыбарыйан, тарбаанан испиттэр. Ол иһин даһаны танараларыт адыс түг былыргы ааттара, билигин туттар сорох тылларбыт суолталара Вавилон, Былыргы Иран (сага эрэ 6-7 үйэлэригэр Араб Халифата сэринилээн ылбыта), быралыгар былыргы кэм түгэс өттүнээри Шумер танараларын ааттарын кытта ситимнээх, билигини, сахалары үөрдүүн эрэ сөл. Хайдах өйдөөн хаалбыппынан нууччалыы суруйан бэриим: "Шумерская богиня плодородия Земли — "Ардохш" собирает своих коров — туч, а главный бог "Сам" их доит", "У шумеров главной жрицей Огня, хранительницей очага является богиня "Умай", а хранительницей матери-роженницы является богиня "Имай" (Ымай — хос быһаарыы)". Сирн ситигиттэн, сир өһүн байытар, халлаан түһэр ууну биһиги "Ардах", сороҕор "Самыар" динбит (Ардах муспут былыт-ынахтарын ким ыыр эбитий?). Улун олох тэринээри, уот оттоору Хатан Тэмизрийэ иһиттэн, Табы эднийиттэн, "Умай, умай, аал уоплут, умуллубат кутанан", — дьин аат ааттаан, көрдөһөн эрдэхпит. Ийэ-дьахтар төрүүрүгэр кини оботугар тобус ый устата ымыы уята-буолбут ымайы, икки харахтаах быһа көрбөтүн, халтаҕай кулгаахтаах истибэттин, изгэйэр икки атахтаах туора хаамлатын, устары муруннаабы муннаран Туой Күөскэ уган, кистээи эрдэхпит. Киһи сөбөрө баар — күн бүгүннэ дьэри түөрт тыһыынчаттан таһа сый устата өбүгэлэригэр тылларын хайдах баарынан, бастакы өйдөбулүн сүтэрбөккэ илдьэ сылдьарбыт туһа, бэйэтэ сөһүмэр феномен быһыытынан сыаналаныан сөл. Дээ, бу буолар тыһыыннаан сый устата Саха будунун,

абаттан уолугар, эйэттэн сиэнигэр, көлүөнөттэн-көлүөнөһө бэрилдэ испит, тыһыан уус-уран үһүэһүнэргэ, номохторго, олонхолоорго кийи-аймак цивилизациятын чулуу айымньыларынан ааттаналларыгар туһунан да кээмэйдэммит сүдү суолталара. Ситэри истэн сэргиир буоллахына маньык баар: Номох дьин ааспыт олобу кэпсир сөһүн ааттыыллар, номоххо кирибит киһи этэ дьин, нуруотун тулугар олобу толук да уурартан төлүбүт, дьонно-сэргэтэ баай талым буолаларын тулугар туруулаһыт аба баһылыктарын ааттыыр үгэстээхпит. Адыс соторутаабыта "Тайны исчезнувших цивилизаций" дьин кинигэни ааба олорон "В Древнем Египте класс фараонов называется НОМОХ" дьин фразаны булан ылдым. Ити бэлэтээн бэйим улаатыннардым, соһуйдум, хайдах маньык эбитэй, араас өй-санаа өрө ытылла түстүтэ. Бу төлгө тохойуута, мээһээ буолбатаҕа буолуо, чэ, ону кэиники быһаарыахпыт. Уруксу Ур ордуубутун кытта ситимнээх ураанхай саха оҕолоро, уоллаах кыыс уруурбаан, хаан-удьур тардыһан, уураһан уруу тэриниллэригэр, ураһа тула чэчир анньан, салама ыһаан уруйдаан-айкаллаан, ураанхайды уус-уран тыһыан оһуоккай таһааран, үөрэн-көтөн оҕо төрөтөн уһаан-тэнийэн баччага кэлэчлэпит.

Билигин Улуу Куданса туһунан номохлутугар төһөөрү туран, маньыгы этиэхпин баарарбын: өркөн өйдөөх, хорсун модун санаалаах, үтүө-мааны өбүгэбит туһунан номохлут хас даһаны былаас политикатын, христианнар православнай итээллэрин дьайытыгар, утарсытыгар түбэһэн, сахалар Танаралара хара итээл буолан, абэаһыта-ыһыта араарылдыбат гыны, үс үйө устата, онтон кэиники сэмбээскэй пропандага, сөл түбэһээри 80-ча сый усталаах туоратыгар кэпсириллэрин туһары дьүһүн кубулуутан, сэттээх-сэмэлээх өттүн чорботон, ордук наһаа сананына, Улуу Куданса курдук дьабыһыга көтүөххүт дэтэн, утарсыбат онорон, хаан үүнээи уодаһындаах отутус сыллар орулаһан аастахтара. Улуу сурунааччыбыт Платон Алексеевич Ойуунускай Улуу Кудансаны бэтэйдик ытыктыыра, суруйар тылыгар-өһүгэр киһилии итин сыһыан баарыттан өйдөнүллэр: "Төлкөгө-түөрүгэ түһнэстибит, барба баайа бараммыт, дьоло-соругта тостубут Улуу Куданса барахсан...". "Мин санаабар үс дойду сокуона, икки атахтаах анала маньык буолуох тустаах — орго туруу дойдуга күөскүт кыайарынан, өйгүт ситэринэн, хайдах үчүгэй буолуобунан, бэйэ бэйэригэр өйөһөн-убаһан олоруг, экиит-хаанһыт ситэринэн үөскээн-тэнийэн дьин буолуохтаах, атын буолуор сатаанма!". Саха будунун бу икки Улуу уолагарын дьылбалара майгынаһар, көмүс унуохтара көтөбүллүбэккэ, ытык даһаты аартыгын булбака сылдьаллар...

Кэиники сылларга биһиги, сахалар, бу сиргэ, Өлүөнэ өрүс орто тардымыгар хаһан кэлиһит туһунан тыл-өс хайыат, радио, телевидение нөһүө аһаас кэпсэтиилэр сотору-сотору таһсар буоллулар, ол эрэри ис хоһоонуну тустуһа өйдөбуллээхэ диксинэринилээх сөгүс. Тоҕо дитээххэ, "Дирин үрэх" экспедициятын ыһыгыт үлэтин түмүгэр Саха сирингэр 200 тыһыыҥа сыллар анараа өтүлүргүт, уоту туттар, таһынан оһоһулуубут туттар тэриллээх дьон олоро сылдыбыт таас ордуутун булбуттарыттан, ол бинистэр сахалар төрүттэрэ, биһиги кэлиһэр буолбатахпыт, олохтоох дьоммут дьин сорох аавтордар дьону булукуйан тугу ситиһэ сатыыллара буолла? Ити этилиһиккэ адыс утары, биһиги бу сирн нууччалар кэлиһтэрин эрэ иннинэ, адыһах уонунан сый урутаан булбулбут дэлээһилэр да эмиз бааллар. Онно өбүгэлэригэр бу дойдуга кэлбит кэминэри "Кулун атаһ" культурата дэнэр, былыргы көмүүлэри үөрэтэр археологическай экспедиция үлэлэрин түмүгүнэн чабылхайдык дакаастамыт, саха бинистэр Өлүөнэ үөһэ тардытыгар 13-с үйгэ кэлбиттэригэр сөл дьин дааталарын утары мөккүөр төрдүн тоҕо тардан кэбиһтилэр.

Дьинэ, биһиги Улуу Кудансабыт туһунан номоххо, сулус улаатан тыһыны түһэн, чоруун мас толута тонмут, чаран мас

хайыта тонмут, иннээһи мас дэлбэригэ тонмут, харахтаах көрбөтөх, кулгаахтаах истибэтэх улуу тыһыныга буолбут дьин кэпсириллэр эбит кырдыабаастарбыт. "Һуу! Бу тулуй! Һуо, тата! Үс саха биһин ууһа бу биир эрэ кыһыннаах дьон буолубут ээ? Аан ийэ дойдубут толоромноох Һуура, урдүк мындаага быстар кэппитин кэбилэнэн, өлөр билпитин биттэнэн бу айылаах хайыта баран дьүһүнэ кубулуйан эрдээ дьин! Өлөр күн буолла — оруһуё охсун! Сүөһү-сылгы баранара буолла, — аныгы кэлэр сирэмнэ иннилээбит да иһин, үрүп сөһөлөгү көрбөккө эрэ өлөр дьон буоллубут", — аймана-аймана иһин-туоһуу күн-түүн айыы элбээн истэ.

"Аба баһылыгыа, улуу тоһоммуот! Бу чолбон олус улааппытытан, бу айылаах тыһыны буолла... быйылгы кыһынга харах көрүүтүгэр, кулгаах истинитигэр бүтүн аан дойду биллэр кэбиһтэн, арай бу чолбон эрэ кэбэ уларыйда", — дьин аарыма кырдыабаастара бука барыларга этэллэр эбит. Чолбон олус улаатан, уотунан ыһахтаһан тыһыны түстэ, онно Чачыгыр Таас ойууну ыһыттаран, тыһын-өһүн суостаахтык этэн-тыһан, ыһыннаран арбаастаах кырдыабаасты чочуур таас сүгэтинэн үлү саныһан аччалытын түмүгэр Сир үрдүгэр Үрүг Күммүт сэндалы тыһа эргилтэн сахалар олохторун туурата төрдүттэн хамсаабакка, арымына өрүттүнэр, элбээн тэнийэн испиттэр. Ити сулус улаатан көстөрүн эбэтэр төрүт да сулус суох сирингэр эмискэ умайар уот үөскээн, халлааны кэтээн көрө сылдьар дьон болгомтогун тардарын уонна бэйэлэрин лизтэпистэригэр суруйан кээлларар үгэстэрэ баар эбит. Итинник сулустары "сверхновоя звезда" дьин ааттыыллар, сырдыга улаатан баран ачылар дьылы хас да нэдиэлэттэн үс-түөрт ыйга дьэри уһуннаах буолуон сөл. Сулус ортогугар ядернай реакциялар тохтоло суох эстинилэрин түмүгэр температура хас эмэ мөлүһүн кыраадыһа тийэ үрдүүр, оптической чабылгыта уонунан миллиард төгүл улаатар, биһиги галактикабытыгар үөскүүр "сверхновоя звезда" сороҕор күчүстэри, күнээххэ чабылһан көстөллөрүн туһунан суруйан хаалларбыт эбиттэр. Ол үлүгүрдээх ядернай эстингэ үөскөзбит нейтроннар сарданалара космос куйаарын тэһэ көтөн аһалларыгар, сир атмосфератын үөһэһи озон арагатын алдытан салгын тыһынан, климат тосту уларыйытын Ватикан архыбыгар бэлиэтээн хаалларбыттара биллэр. Улуу Куданса дьонно эмиз оннук "сага сулус" улаатан баран ачыырын көрөн, уус-ураннык хоһуйан хаалларбыттар. Бу айылаах олус сэдэтик буолар көстүү, ортоһунан үс үйгэ биридэ-иккигэ буолар. Астрономия археологията дьин наука сана салаатын көмөтүнөн бу ыйдарык сылбытын көрдөөн көрүбүт. И.С.Шлюсовский дьин аатырбыт сулус физикатын үөрэтээчи киһи кинигэттэн биһиги галактикабытыгар тийэх 1000 сый устата үөскөзбит сага сулустар дааталарыгар маньыгы көрүөххэ сөл.

"Несмотря на это, вспышка сверхновой должна в нашей Галактике, как правило, сопровождаться сильнейшим оптическим эффектом. Тот же Лундмарк специально исследовал старинные исторические хроники с целью найти в них указания на внезапное вспыхивание звезд, которые в некоторых случаях могли быть сверхновые. Этим увлекательным делом занимались и до Лундмарка (Био, Гумбольдт и др.). Но только шведский астроном знал, что надо искать. Он искал древние вспышки сверхновых звезд. В своих поисках он добился выдающихся результатов. Работами Лундмарка и его последователей доказано, что в нашей Галактике за последние 1000 лет наблюдались по крайней мере шесть сверхновых: в 1006, 1181, 1572, 1604 и 1667 годах...".

Г.М.ЯКОВЛЕВ,
Саха Республикатын үтүөлээх учуутала.
(Салгыта бэчээттэнэ).

Студеннар күнэригэр

Тохсунньу 25 күнэ—2005 сылтан, Президент В.В.Путин бирикээһинэн студеннар күнэригэр биллэр. Норуока нууччалыы "Татьянин день" дьин ааттанар. Бу күн "Сага олох" хайыат редакциятыгар Чурапчытаагы техникескай колледж студпрофкомун председателин солбууааччыта Василий Захаров, үөрэх сектора Надя Баршувеева, журналист Дуня Ядрихинская ыалдьыттаатылар. Эдэр саас күлүмүк илдьэ сылдьар, кэрэ кэпсээн кэһинилээх ыалдьыттарбар эрдэттэн бэлэмнээбит болпуруостарбын биэртэлээтим.

Бастагынан, оболорто: "Чурапчыга студеныыр хайдабыт?" — дьин ыйыттым, ыраах Дьааны улууһуттан сылдьар, кыраһыабай кыыс Надя Баршувеева: "Чурапчыга аймахтарым ыһыраннар үөрэнэ кэлбитим, биниргэ үөрэнэр оболорбун олус сөбүлээтим, уопсайы-

Надя Баршувеева, Вася Захаров, Дуня Ядрихинская.

СТУДЕННАР КЭПСИИЛЛЭР

нан сөһөк кэлбитим", — дьин үөрэн мичилийэр. Бэйэбит оботуб Чурапчыттан сылдьар, Василий Захаров: "Дойдубар үөрэнэрим бэрт буоллаба", — дьин үөртэ. Дьолунуук тутта-халта сылдьар Дуня Ядрихинская: "Мындааһыттан сылдьабын, онно мээхэ Чурапчыга үөрэнэрим эмиз олус үчүгэй, табыгастаах даһаны", — дьин лоп-бадачы эппиттээтэ.

Оболор салгыы бэйэлэрин үөрэхтарын кылгастык сырдаттылар. Үһүн менеджмент отделениетыгар үөрэнэллэр эбит. Колледжка барыта 60-ча студент, оһоһуоланы сага бүтэрбит, армияттан кэлбит эдэр ыһоһуоланы сага бүтэрбит үөрэх кыһатыгар үөрэнэллэр бу сага арыллыбыт үөрэх кыһатыгар Аммантан, лар, Республикабыт араас улуустарыттан Аммантан, Абыйтан, Уус-Алдантан, Тааттатан, Верхоянскаттан, Бүлүүттэн уонна Өлөөнтөн тийэ кэлэн теплоснабже-ние, газоснабжение, менеджмент отделениеларыгар үөрэнэ сылдьаллар.

Студеннар илээн кэминэрин спортзалга волейболлаан, баскетболлаан эбэтэр библиотека чуумпу саала-ларыгар атаарабыт дьин кэспиллэр. Хас нэдиэлэ аһаарыт дьин кэспиллэр баралларын эрдэттэн студпрофком туох дьаһаллар баралларын председателин Андрей Макаров, спортивнай секторынан Степа Аржаков, культурно-массовой секторынан Груня Трофимова, хозяйственно-бытовой секторынан Миша Дьяконов, казначейһынан Егор Тимофеев уонна студеннар бырааттарын көмүсүгүр профтор дьинэр хас группа аайыттан талыллан бэрт түмсүүлээхтик үлэниилэрин кэспэтиллэр. Ону таһынан студеннар үөрэхтарын кэспиттэн общественнай үлэһэ актыыбынайдык кытталлара, "Чуоранчык" уһуйан тууутугар, Сага дьыллаабы сквер күнэргэтигэр үлэһэспиттэрэ туоһулуур.

Колледж уопсайыгар 18 оҕо олоһорун, үөрэх күннэригэр буфетка, ороһуллээх бэйэлэрэ астанан аһыылларын, кыргыттар бэрэскэ буһаран буһалларын-хаталларын кэспэтиллэр. Төрөөбүт күннэрин, араас бырааһынныктары олус тэрээһиннээхтик ыһалларын, киһи ымыһарар гына сэнэргэтиллэр. Өссө да элбэһи интэриһини кэспэтиһиттик, кэрэ кэспээнээх ыалдьыттарым, соруктаах дьон быһыытынан титэһэй-саарыа үөрэхтэригэр ыксаатылар. Чурапчыт студеннара бу курдук үөрэ-көтө, үөрэх үрдүк чыгчаалын даһаан истиннэр.

А.ПЕРМЯКОВА.

ҮЛҮЙҮТЭН ӨРҮНҮТ

Быйыл кыһын олус тыһыны күнөр тураннар уонна дьон ичигэстик таһы-баттарын түмүгэр үлүйэн, бальыһага үлүнүк сытан эмгэнээргэ күһэлээлэр. Тыһыны дьайытыттан дьон араас көрүгүһээхтик үлүйэллэр: издэстэрин, кулгаахтарын, мурунуларын тебетүк, тарбахтарын уонна илиилэрин-атахтарын. Үлүйбүт мизэтэ тонорун да ыалдырын да билбэт буолар, онно дьингэтэн кэбиһээх сөл. Үгүс дьон бэйэни көрүмэт гына арыгыны иһэн баран таһырдыа охтон улаханнык үлүйэллэр, ыраһан туруктаах бальыһага кириэн өр кэмгэ эмтэнэллэр. Маньык түбэлтэлэр сыһын ахсын элбээн иһэллэр.

Бу кэиники күннэргэ үлүйэн кириэн элбээтэ, хирургическай отделениега Сага дьыллаабы бырааһыныктарга 7 киһи кириэн эмтэнэ сылар, ону таһынан чөлүкү үлүйүүлээхтэр поликлиникага уонна таһа бальыһаларыгар 10-ча киһи эмтэнэр. Былырын сый устата отделениега 8 киһи үлүйэн эмтэнит буоллабына, быйылгы сый санатыгар маньык буолара киһини диксинээр. Тыһыны кэминэргэ арыгыны хонтуруола суох иһин улахан эһийиллээргэ ти-эрдэрин өйдүөхтээххит. Итирбит юһини дьонно-сэргэтэ, арыаллаһына суох, таһырдыа ыһымаһа.

Үлүйүү дьиниттэн көрөн 4 степенгэ араһсар: 1 степень-тири тонон кубарыан-иһилийэн таһсар, 2 степень-көһөрө кубарыйар, иһилийэр, сылааска тири тас хаба хараарар, хатар, суолу-ниһи хаалларбакка оһор. Онно маньык үлүйүүлээх дьон үкүгэр көрдөрбөккө-эмтэмэккэ эрэ бэйэлэрэ аһараллар, таһыттан амбулаторияга эмтэнэллэр.

3-4 степень тири бары араһата тонор, этигэр-уңуоһар тийи. Кэиники харааран-сытыһан, иринэрэн тохтор.

Бастагы көмө:

1. Тонмут-үлүйбүт сирн халык, сымнаһас таһаһынан саба туулар, сыһа-сэрээн иририллэр.
2. Итик чэй иһэрдиллэр.
3. Тарбахтара, илиилэрэ-атахтара муус буола дьейе тонмут буоллаһтарына сэрээн күөскэ тулпака-хамсаммакка халык таһаһынан, суорбанынан суула-нар. Маньык түбэлтээх имитэр, эмискэ сылытар, сылаһынан угуутуур олох сатамат, көмүлээһимэт. Үлүйбүт сиргэ тымырдар эмиз муус буола тоноллор, синниһиллэр, кэбирииллэр. Олору хамсаттаахха-имиттээх быһыта-тоһута бараллар, алдыаннар, илингэ-атахха хаан кыһан кэлбэт буолар, клеткалара, этэ-синэ өлөр. Оһоһуна ампутация, илин-атах быһыллаларыгар эрэ тийэр.

Үлүйүүттэн сэрэтин:

1. Тыһыны кэминэ сөптөөхтүк, сылаастык таһна сылдыһылааһа.
2. Оболор таһастарын көрөн-истэн, кэмингэр куурдан-сылытан бэриллээхтээх.
3. Суоппардар, көчөгөрдөр тыһыны кэминэ солярканы, бензины сыһынна-ах илиилэринэн тыһыта суохтаахтар (хам ылар, түргэник тонор).
4. Арыгы иһэн баран таһырдыа сылдыһамаһа, бэйэни көрүмэт гына арыгыны иһимэн.

В.А.ГОГОЛЕВ, хирург-быраас.

